

Buda Ferenc

Világ, világom

XI.*

No: gyerünk a könyvek mellől vissza az iskolába! Véletlenül sem valami ellenpontozás gyanánt iktatom közbe ezt a váltást: az iskolába járásnak – mint ahogy manapság – akkor is voltak jó meg rossz oldalai. Jó volt például találkozni s együtt lenni a barátokkal, osztálytársakkal, jó volt a hosszú szünetben nagyokat rohangálni az udvaron (a közelítő s baljósan ránk-ránk telepedő vénség nehezekeit vonszolva alig felfogható, honnét s miből áradt belénk az a szinte kifogyhatatlan, nap mint nap újratermelődő energia), s persze jó volt meghallani – végre! – az utolsó óra utáni kicsengetést. A korai felkelést viszont tudtommal senki nem szerette túlságosan. Ebben a néhány dologban, azt hiszem, nagyjából egyetértettünk valamennyien. Hogy aztán ezenkívül kinek mi volt a kedvére vagy a kedve ellenére való, azt embere válogatta. A tornaórát például szinte mindenki szerette. Sokan persze leginkább azért, mert ebből a tantárgyból nem volt leckeírás, tanulni sem kellett a következő órára. Még többen az unalmas bemelegítő gimnasztika, futás meg a „kötelező tananyag” utáni fociért lelkesedtek. Be-beálltam én is közéjük balhátvédnek, ha már elkerülhetetlen volt, de a futball iránt, hogy őszinte legyek, kevésbé vonzódtam. A tornaszerek – a nyújtó, a korlát s főleg a gyűrű – már inkább felkellették érdeklődésemet. Csakhogy, sajnos, igen ritkán lehetett hozzájuk férni: ez a felszerelés a nagyok, a gimnazisták javát szolgálta. Maradt tehát helyettük többnyire a mászórud meg a mászókötel, s ezek révén még sikerélményeket is szerezhettem: az Apám tanácsára elkezdett és naponta gyakorolt húzózkodások hatására egyetlen év alatt annyira megerősödtem, hogy hetedikben már csak egy fiú bírt nálam gyorsabban felkapaszkodni a rúd felső végéig, a fekete hajú, olajbarna bőrű, komoly természetű Szatmári Pista (vagy Laci?). Ő azonban vagy másfél esztendővel idősebb volt, mint én, már-már valami bajuszkezdemény is ott sötétlett az orra alatt. (Ámbár gyanítom: nem attól izmosodott meg.) Törös Károly távozása után Jancsó József keze alá kerültünk a tornaórákon. Ő távolságtartóbb, sőt keményebb, ridegebb is volt irántunk, mint az elődje, s ha egyszer-egyszer türelmét veszítette valami idéetlenkedés vagy, ne adj’isten, fegyelmetlenség okán, a tömör, de sokatmondó *tulkok* megszólítással vezette be megismételt, avagy soron következő utasításait. Miattam – legalábbis úgy emlékszem – nemigen kellett bosszankodnia: kirívó ügyetlenséget a szabadgyakorlatok s a felmérések során nem követ-

---

* részlet egy készülő önéletréből

tem el, sőt kötél- meg rúdmászásaimmal még egy-egy elismerő biccentését is sikerült nagy ritkán kiérdemelnem. Foci közben pedig rendszerint félrevonulván magunkra hagyott bennünket (gondolom: egyhúztomban félóra is épp elegendő volt számára díszes társaságunkból), így hát – szerencsémre – elmulasztotta a kínálgató alkalmakat, hogy közvetlen közelből rácsodálkozzék labdaművészetem megismételhetetlen pillanataira. Okkal hiszem, hogy ez mindkettőnk lelki békéje szempontjából így volt a legjobban elrendeződve. (Honnét sejthettem volna hetedikesként, hogy hat esztendő múltán ismét összehoz minket a sors? Miután 1955-ben felvettek a bölcsészkar első évfolyamára, heti rendszerességgel megtartott testnevelési óráinkon – igen: akkor még ilyen is volt az egyetemeken – dr. Jancsó József tanár úr viselte gondját testi erőnlétünknek. A felmérésekkel itt sem akadt bajom. Amikor pedig a társaság zöme nekilátott nagy vígan kosarazni, többnyire módot találtam rá, hogy a kosárlabdajáték iránti igen mérsékelt érdeklődésem s ugyancsak korlátozott ebbéli adottságaim ellensúlyozásaként inkább a tornaterem előterében árválkodó korlátot vegyem pártfogás alá.) Előző évi fiatalka orosz tanárnőnk minden jel szerint megeléghetett mindennapos megkínztatásait, mert őszre nyoma veszett, s 49 szeptemberében egy harminc év körüli, daliás, magas termetű, széles vállú férfiú nyitott be hozzánk helyette. Illendően bemutatkozott – „Kiss Ernő vagyok” –, majd derűs tekintetét várakozásba dermedt padsorainkon végighordozván, keskenyre kiigazított bajsza alatti csendes aligmosollyal tudunkra adta, hogy ezentúl ő fogja tanítani az oroszot. Kérésére egymás után felállva sorra mi is közöltük vele a nevünket. A kölcsönös bemutatkozást egy rövid felmérés – vagy inkább: röpké tájékozódás – követte. Ebből percek alatt kiviláglott előtte, hogy orosz nyelvtudásunk szintjét jóakarattal is legfeljebb a 0 és +1 egész közötti törtszámok valamelyikével lehetne kifejezni. Ez őt a legkevésbé sem hozta ki a sodrából. „Majd nekigyürkőzünk” – szólt nyugodtan, sőt megnyugtatóan legyintve, s a csendes kis mosoly időről időre eltűnt a bajsza alól. Nyomban megorrontottuk, hogy ez az ember aligha fog a hátunkon fát aprítani. Nem is csalatkoztunk benne. Orosz óráink legtöbbször úgy zajlott, hogy az óra legelején némi számonkérés után lazán leadta az aznapi anyagot, ám az óra hátralévő – olykor hosszabbik – fele beszélgetéssel telt el. Ezek során megtudtuk, hogy nemrég tért haza hadifogságból, s nyelvismeretét a hadifogolytáborokban eltöltött esztendőinek „köszönheti”. „Ha már mindenképp itt kell az időmet eltöltenem – mondta –, ne vesszen már egészen kárba: legalább a nyelvüket megtanulom.” Meg is tanulta jól: négy-öt-hat év alatt sokat lehet haladni egy nyelvben, főként ha az eltökélt szándékon túl a nyelvi közeg sem hiányzik hozzá. A továbbadás becsvágya azonban – pedig eredetileg tanító volt – szemlátomást erősen megcsappant benne, mire visszajutott a katedráig. Közönnel párosult néma ellenállásunk, amivel az oroszot fogadtuk, még inkább kedvét szegte. Eredendő jóakarata azonban nem engedte, hogy ellenünk forduljon: kötelező együttléteinket – kiváltképp akkor, ha reggelente némi búfelejtőt is magához vett – orosz katonáktól eltanult nótákkal iparkodott megvidámítani. Előfordult, főleg a második félév vége felé, hogy a teljes tanóra – úgy mond – az énektanulás jegyében *zajlott*. Az akkoriban tőle hallottak közül a *Gye etá ulica, ggye etot dom* kezdetűnek az első strófáját még ma is el tudnám dúdolni szövegestül. Különben Kiss Ernő tanár úr rendszerint a lyukasóráit meg a szüne-

teket sem a tanáriban töltötte: melegítőnadrágban s atlétatrikóban – jó idő esetén ez utóbbi nélkül – levonult az udvar tornaterem felőli szegletébe, s dobálta, csak dobálta a nagyobbik súlygolyót szorgosan, türelmesen és megszámlálhatatlanul. Köszönettel fogadta, ha ilyenkor valamelyikünk ráértében visszagarúgatta neki. Vajon mi lett vele, miután ő is átadta helyét egy újabb orosz tanárnak? Egyébként nem ő volt az egyetlen, aki újonnan szabadult egykori hadifogolyként foglalta el ismét a helyét a tanári-tanítói asztal mellett. (Nem épp melleleg: a középiskolák felső osztályaiban is lehetett találkozni itt-ott önhibájukon kívül évvesztessé vált fiúkkal. Őket a kötelező leventeszolgálat teljesítése során ejtették hadifogságba; szerencsésnek mondhatta magát közülük az, aki épségben hazatérhetett – s főleg élve.) Új igazgatónk – két év év leforgása alatt a harmadik –, név szerint Kiss Károly, úgyszintén a frissiben szabadultak sorába tartozott. Azonkívül, hogy az iskolát vezette, tanított is néhány osztályban: nekünk pl. előbb gazdaságtani ismereteket, később pedig alkotmánytant. Ritkaságszámba ment akkoriban egy-egy jól táplált ember, ő azonban még a legszíkárabbak közül is kitűnt csont-bőr soványságával. Lecsupaszodott idegeit bizonyára kemény próbára tették a hivatalos felsőbbség politikai elvárásaival tetézett kicsinyes napi huzavonák s magánélete viszontagságai, de belülről fakadó jóindulata, embersége és gyermekszeretete soha nem apadt el még azokban az igencsak nehéz időkben sem. Fogolyélményeiről beszélni nem szokott; feltehetően jó oka volt a hallgatásra. Az általa közvetített alkotmánytani ismeretekből kevés maradt meg a fejemben – ami igen, arról a későbbiek során is olvastam –, de például az *angol perje*, a *régi ecsetpázsit*, a *tippan* meg a *csomós ebír* nevére és képeére az ő táblára rajzolt ábráiról a munkafüzetembe másoltak nyomán emlékszem ma is. (Ide sorolnám még ugyanabból a munkafüzetből a *komócsin* névre hallgató egyszíkiút is. E név hallatán és olvastán azonban bő fél évszázad óta már nem egy ártatlan, sőt hasznos pázsitfűféle ábrázolata jelenik meg előttem, hanem néhai Komócsin Zoltáné – az egykor hírhedett szegedi ún. *Komócsin-klán* tagjáié –, aki az ötvenhatos forradalom idején párttitkár volt Debrecenben, s nem túlzottan dicső szereplésével írta be magát sokunk emlékezetébe. De ne siessünk annyira előre, maradjunk a füveknél s embereknél: az embereknél, akiknek legtöbbször – ha nem épp mindnyáját – sajnos már rég a fű takarja.) Új osztályfőnökünk, Stefán Béla ugyancsak 49 szeptemberében vett keze alá bennünket, s ki is tartott velünk a következő (egyben utolsó általános iskolai) tanév zártáig. Ha Kiss Ernő atlétikus, Kiss Károly meg aszténiás alkatú volt, úgy Stefán tanár urat leginkább a robusztus jelző illeti meg: vaskos nyak, széles tenyér, egyenes tekintet. Középmagas természetéhez képest némiképp súlyosabb volt az akkori átlagnál, amúgyis kemény, határozott lépteit alatt fel-felnyögött, meg-megcsikordult a kopott hajópadló, s érces hangját ha kieresztette, riadtan belerezdültek a bezárt ablakszárnyak rosszul begittelt üvegei. Sűrű barna haját tavasz jöttekor mindig leborotváltatta. „Pofikáim – közölte harsány hangon, tar koponyáját ragyogtatva, – ez az egészséges hajviselet! Tinetek is szívből ajánlom! Erősödnek a hajhagymák, s annál sűrűbben nő majd utána!” E jó tanács élő bizonyóságként szemlélhettük őt, így néhányan meg is fogadtuk, amit tanácsolt; éveken át kopszon mentem haza magam is a fodrásztól tavaszonta. Negyvenes éveit elejét taposata osztályfőnökünk, s számtalan kortársához hasonlóképp ő is megjárta a keleti

frontot, sőt a hadifogságot is. Ő „megúsztá” – ha jól emlékszem – két vagy három évvel, s közlékenyebb természeténél fogva néha mesélt is nekünk az élményeiről, főleg a nagy éhezésekről: „Ami azt illeti, pofikáim, ott aztán nemigen tápláltak agyon bennünket. De mi legalább kaptunk kiszabott fejadagot. Annyit-amennyit, de többnyire megkaptuk. Egy kicsi darab fekete kenyér, ekkora, ni! – mutatta a kinyújtott fél tenyerét – Egészben vételeztük, nekünk kellett szétszelegetni meg elosztani egymás közt. Délben egy fél csajka leves szárított káposztából. Este ugyanaz. Ránk bízta rajonként – azaz brigádonként – a heti cukoradag elosztását is. Néhány grammnyi jutott belőle fejenként egy napra, s eleinte egy apró lécekből-pálcikákból házilag készített kis mérlegen adagoltuk széjjel. De az nem mért elég pontosan, egyre inkább vitába, civakodásba torkollott a mérlegelés. Letettünk hát róla a békesség kedvéért, s attól fogva szemenként számoltuk szét kinek-kinek a kristálycukorból kijáró fejadagot. Tizenkét szem jutott belőle egy főre.” – Legyintett: – „De mindig akadt olyan, aki cirkusolni kezdett osztás után, mivel-hogy teljesen egyenlő mértékben nem lehetett elosztani: az utolsónak vagy több, vagy kevesebb jutott két-három szemmel. Hiába váltogattuk a sorrendet, valakinek néha a rövidebbet kellett húznia, s az vagy megértette, vagy nem, vagy beletnyugodott, vagy nem. De mi csak hagyj! A helybeli, az orosz lakosság még nálunk is rosszabbul élt. Már ami az ellátást illeti. Nekünk nemzetközi egyezmény írta elő a fejadagot, nekik meg semmi. Jöttek oda a láger drótkerítéséhez, ha nem figyelt oda az őr, rimázkodtak: »Kleba! Kleba! Davaj kleba!« Néha megsajnáltuk őket s odadugtunk nekik egy-egy darabkát. Hogy hálálkodtak a szerencsétlenjei! »Bozse moj! Bozse moj!« Na, beszéljünk inkább másról! »Jövő hétfőre, pofikáim, az első ének utolsó három – mondom: három! – versszakát tanuljátok meg! De úgy menjen ám nekem, mint a vízfolyás!«” Igen: magyart tanított nekünk Stefán Béla tanár úr két éven keresztül, s az irodalmi tananyag gerince hetedikben épp Arany János *Toldija* volt. Ennek kapcsán a verstani alapismeretek egy részét is sorra lehetett venni, s ő mindezt nagy kedvvel, őszinte szenvedéllyel csinálta. Magam előtt látom ma is, ahogy belép az ajtón, zakóját a szék hátára veti, majd feleltetés után lelép a deszkadobogóról s padsoraink előtt lecövekelve belevág a hangsúlyos magyaros verselés különféle formáinak ismertetésébe. Jobb és bal hüvelykujja ezenközben szilárdan be van akasztva jobb meg bal felől a mellénye oldalsó kis zsebébe. Amidőn a szótagok szabályos elosztására kerül sor, bal meg jobb kézujjával felváltva számlálja elő a szótagokat: „Ég-a-nap-me – leg-től / a-ko-pár-szík – sar-ja. Négy, kettő, négy, kettő!” Meg is jegyeztük nyomban, mint a pinty. Roppant jóakarátú, ám érzelmeiktől s olykor indulatoktól fűtött lelkű ember volt. Szerencsénkre ritkán fakadt ki amúgy istenigazából. Pedig úgyszólván naponta szolgáltatott valamelyikünk okot a bosszankodására, akár több ízben is: készülenséggel, hangoskodással, a fegyelem vagy a figyelem feltűnő hiányával. Ilyenkor, akár a távoli mennydörgés, lassan, csendesesen csak ennyi hangzott el: „Pofikáim, az istenfáját, úgy kirúglak.” Így: hosszú ú-val, felkiáltójel nélkül. Az esetek túlnyomó többségében ez elegendőnek bizonyult rá, hogy a nemkívánatos zajok és zörejek hullámverése lecsihadjon. No, azért nem mindig. Időről időre megesett az is, hogy a figyelmeztetés hatástalan volta miatt egyszer-egyszer nagyobb kellett kiáltania. Ez viszont nemcsak az ablak üvegét rezzentette meg, de a magukról megféle-

zett delikvenseket is észhez térítette – egy időre. Mi tagadás: nagy ritkán egy-két nyaklevest is kiosztott az arra rászorulóknak. De soha nem érdem nélkül és soha nem túlméretezve. Egyetlen alkalommal eresztette el a szokottnál lendületesebben a kezét, ám annak is oka volt. Osztálytermünk ajtajáról lejárt a kilincs. Csak egy szöggel kellett volna egymáshoz rögzíteni a kilincspár két felét, de nem volt, aki megcsinálja, így hát elmaradt nap nap után. Mi jól elvultunk hibátlan kilincs híján is: pompásan el lehetett mulatozni rajta, hogy némelyik tanárnak kifelé menet óvatlanul kezében marad a kilincs és siettében meg zavarában ügyetlenkedve hasztalan próbálja visszailleszteni a helyére. Egy nap aztán valamelyik kutyaütőnek – talán Nagy Lacinak? – becsöngetéskor az az ötlete támadt, hogy leveszi a kilincs külső felét. „Ide figyeljete!” – mondta hadarva, miután gondosan behúzta s kilincstre csukta az ajtót. – „Ide most senki se tud bejönni! Maraggyatok csendbe, meg ne mocsanjatok! Mingyán jön az Öreg, asszisi majd, hogy itt se vagyunk, oszt elmarad az óra!...” – Az utóját már fojtott hangon suttogta, s mire a padjába visszalábujjhegyelt, már meg is hallottuk osztályfőnökünk határozottan közeledő, katonás lépteit a folyosó túlvége felől. Nem lesz ebből baj? Vajon mihez fog kezdeni kilincs nélkül? „Kussojzatok mán!” – gorombítja le Laci hangtalanul sziszegve-tátogva az aggodalmaskodókat. – „Vagy bejön, vagy nem.” Matatás, kaparászás zörejei az ajtó felől. Ezen néhány gyerek némán pukkadozik jókedvében, ám a többiek leintik őket. Csend lebeg az osztály felett, akár egy magasban köröző héja. Pisszenés se hallik. Az ajtón kívülről annál inkább: zörgés, majd kopogás, de az ajtó erre sem nyílik. Lassacskán elpárolog mindenki nevetetnékje, érezhetően gyülekeznek felettünk a baljós fellegek. Újabb, ezúttal erélyesebb kopogás, majd az ajtó deszkáján átható érces hangon: „Nyissátok mán ki, az istenfáját!” Bent továbbra is némaság. „Na! Ne mondjam még egyszer!” Az osztály többsége tanácstalan: ezt visszacsinálni már aligha lehet. A csend egyelőre nem törik meg, de az ajtó közelében ülők közül néhányan fészkelődni, nyugtalanzkodni kezdenek. Egyszer-kétszer megismétlődik a kopogás, szóbeli felszólítás azonban többé nem hangzik el. Végül Spakovszky Sanyi elégeli meg a helyzet tarthatatlanságát: határozott mozdulattal feláll az első padból, s miután világoskék szemével rosszalló pillantást vet a némán lapító osztályra, odalép az ajtóhoz s kinyitja. No, meg is bánja abban a szent pillanatban: hamarabb érkezik a pofon, mint aki adja, de akkora lendülettel, hogy szegény Spaki máris ott találja magát az első meg a második pad tetején keresztben hasalva. Utóbb aztán fel is hánytorgatta néhányszor, hogy a valódi tettesek helyett neki kellett elvállalnia a villámhárító hálátlan szerepét. Ilyen és hasonló zördülések ritka eseteivel tarkítva (amelyek okozói egyébként kivétel nélkül mi voltunk: vagy az egész osztály, vagy annak valamelyik rakoncátlanabbik tagja), ám egészét tekintve a kölcsönös jóakarát jegyében telt le utolsó két esztendőnk a Péterfián. Kár volna elhallgatnom: e jóakarát – bár a nagy rakás kamaszkölyök szinte naponta kemény próbára tette – mindvégig Stefán Béla tanár úr részéről volt az erősebb, rendíthetlenebb. Kimondatlanul is feladatának tekintette, hogy azzal a sokféle társadalmi és családi környezetből összeverbuvalódott harmincöt-negyven gyerekkel, amíg őreá vannak bízva, lehetőleg semmi baj ne történjék. Hogy félre ne értsük a szót: nem afféle szárazdadaszerepet vállalt felettünk, de kézen fogva sem vezetgetett, hogy ugyan el ne üssön már bennünket valami! Az

ilyesmiből mi már rég kinőttünk addigra. Viszont kiteljesedőben volt valami – ne felejtjük: a negyvenes-ötvenes évek fordulójánál tartunk! –, amivel szemben kellő tapasztalat híján még nem alakult, mert nem is alakulhatott ki bennünk a védettség. (Kis híján azt írtam ide: *ellenállás*. Nos, arról is szót ejtek hamarosan. Ha másért nem, hát avégett, mivel épp annak kapcsán tapasztalhattam meg külön magam is Stefán Béla oltalmazó jóindulatát. De ne vágjunk a dolgok elébe.) Hát ennek az alig-védettségnek a hézagait próbálta – néha még kockázat árán is – elfedezni a mi osztályfőnökünk két esztendőn keresztül. Ott lakott egyébként hozzánk egészen közel családostul a velünk épp átellenben nyíló Kétmalom utca bal oldali – talán – második házában. Egy nálam valamivel kisebb fia meg egy még kisebb lánya volt, mind a kettő erősen hasonlított az apjára, csak talán valamelyest fakóbb változatban. Ő maga nem volt tősgyökeres debreceni, s ezt a beszédéből is kihallottuk: ha nem is kifejezetten tájszólásban beszélt, de kissé más volt a kiejtése, mint a mienk, s egyszer meg is említette, hogy Szihalom községben született, az Alföld északi peremén. Idő múltával – irántunk érzett bizalma jeléül – kivallotta nekünk, hogy ő bizony eredetileg nem is a pedagóguspályára készült. „Vasúti tiszt szerettem volna lenni, pofikáim. Gondoljátok csak meg: biztos állás, jó fizetés, kétféle egyenruha, szabadjegy az egész családnak – s bal kezét megemelve sorban ötödikként a kisujját is felmutatta –, meg ami az egésznek a teteje: mentesség a katonai szolgálat alól! Bizony, megúsztam volna a hadifogságot meg a frontot is. De hiába feleltem meg minden előírt feltételnek, a sok kedvezmény miatt nagy volt a túljelentkezés, nekem meg, pofikáim, semmi protekcióm. Honnét is lett volna? Annak híján viszont akkoriban is bajosan lehetett boldogulni.” – (Utolsó megállapítása nem ért bennünket meglepetésszerűen: 14 éves létünkre, ha másból nem, hát megfigyelésekből addigra már összegyűlt annyi élettapasztalatunk, hogy magyarázat nélkül is megértjük e szónak ne csupán a *jelentését*, de magán- és közéletbeli *jelentőségét* is.) – „Így hát tanár lettem.” Ezzel együtt nem volt nehéz őt elképzelni vasúti tisztnek sem, s biztos vagyok benne, hogy az ő rendelkezése alatt álló pályaszakaszokon ómiatta soha nem késtek volna a vonatok, az állomások tisztán, takarosán fogadták volna az utasokat, s a beosztottjai – pályamunkástól meg fékezőtől a forgalomirányítóig – úgyszintén megkapták volna mindazt, ami őket megillette. Stefán tanár úr nem volt különösebben nyájaskodó természetű, a rábízottak sorsát azonban szívében viselte, lelkiismereti kérdésnek tekintvén, hogy ne csak becsöngetéstől kicsöngetésig törődjék tanítványaival. Akadt közöttünk nem egy nehéz sorsú – ma úgy mondanák: hátrányos helyzetű – gyerek, rájuk külön is figyelmet fordított, de mindenkor nagy tapintattal, a látványosság lehető mellőzésével. Épp ez idő tájt zajlott Szüleim kapcsolatának nagy válsága, s egy nap véletlen tanúja voltam, hogy a tanár úr mély együttérzéssel s tőle telhetően lehalakított hangon tudakolja Anyámtól: rendbejönnek-e végre már a „dolgok”? Miután végképp kikerültünk a keze alól, csak akkor tudatosult bennem igazán, hogy medveszerű, robusztus lény – azonfelül, hogy egyenes csapást vágott előttünk Arany János aranyló tisztásaira – az oltalom megtestesüléseként állt őrt köztünk s a külső és felső hatalmasságok baljós alakjai és megnyilvánulásai között. Ha Eger vagy Miskolc felé utaztomban nagy néha elhaladok a Füzesabony és Mezőkövesd között hozzávetőleg félúton fekvő Szihalom mellett, mindannyiszor eszembe jut:

ez az ő szülőfaluja. Mivel többi tanárainkkal nem töltöttünk el együtt annyi időt, mint vele, róluk jóval kevesebb emlékem maradt. Röstellnivaló, de némelyiküknek – bár az arcukat magam előtt látom ma is – még a neve sem jut eszembe. Lőcsei Lajos végigvezényelt bennünket egészen a nyolcadik végéig, de jó néhányunkat időközben át kellett helyeznie az énekkar szoprán szólamából az újonnan alakított tenorba. (Már azt az egyet-kettőt, aki egyáltalán megfelelt még a kórustagság kívánalmainak.) Bede Géza tanár úr – az Eötvös utcai elemiben még *tanító bácsi* – is el-eltikkadva, majd neki-nekilendülve igyekezett továbbkalauzolni az arra hajlamosakat a számolás-mérés útvesztőiben. Nem voltak túl sokan az erre kiválasztottak. A többiek nagyobbik része titkolt vagy tüntető közönnyel vett részt az órákon: valami pad alá rejtett olvasmánnyal ütötték el az időt, esetleg nyíltan cseverésztek vagy figyelmet színélve unatkoztak. Bede tanár úr – ha épp nem volt fáradtabb a kelleténél – időnként egy kis mókázással igyekezett az utóbbiak szemlátomást lankadó odaadását is ébren tartani. Minthogy jóságos arca mélyülő barázdáiból s tekintete olykori elborulásaiból kiolvasható volt, hogy a hivatással járó falraborsómunka örökös megpróbáltatásai már az erőtartalékait emésztik, engem nem vitt rá a lélek, hogy óráin egyébbel – például pad alatti olvasással, rajzolgatással – foglalkozzam. Tekintetemet ráfűggesztve figyeltem hát, ahogy félig ülve nekitámaszkodik a legelső padnak, s miután egy röpke oldalpillantással észreveszi, hogy a padban ülő fiú gondolatai valahol messzi kalandozhatnak, magyarázat közben egyik kezével, anélkül, hogy odapillantana, szelíden s váratlanul megcsippenti a fiú fülét: „Ne aludj, hé! Vele álmodsz!” Ebből, gondolom, világosan kiténik, hogy akkoriban a matektanárok sem voltak egészen járatlanok a költészetben. Legalábbis Arany Jánoséban. Hogy a tananyag mi volt, azt persze ma már meg nem mondánám, ha satuba fognának sem. Bede Géza tanár úr arcjátéka és vonásai viszont úgy megrögződtek bennem, hogy például oroszóra alatt vagy odahaza a konyhaasztalnál könyökölve már emlékezetből is élethűen le tudtam rajzolni. (Többszöri próbálkozás révén talán ma is sikerülne – ha másképp nem, hát szavakkal.) Hetedikben már fizikát is tanultunk. Úgy emlékszem, Hamza József tartotta ezeket az órákat. (De ha mégsem ő, akkor hogyan is lehetett? Talán úgy, hogy a számtant hetedikben ő, és csak nyolcadikban Bede Géza? Az egészen biztos, hogy Hamza is tanított bennünket, de a nyolcadik osztály végén készült csoportfényképen – amit hetek óta hasztalan keresgélek, hogy a pusztá emlékezetnél szilárdabb fogódzóhoz juszak általa – kettejük közül csak Bede látható.) Hamza tanár úr, akárcsak Bede Géza, ötvenes évei közepe táján járhatott akkortájt, s úgyszintén az Eötvös utcai iskolából került a Péterfiára. Zömök, alacsony termetű, kerek fejű, széles arcú, markáns, karvalyorrú férfiú volt, vezetőkéne s vonásai a család török – vagy ami majdnem mindegy: kun – eredetére vallottak. Zárkózottabb, s főleg szigorúbb természete miatt tőle jobban tartott a diákság léhábbik fele is, órái alatt ezért többnyire józan, de kissé feszült csend honolt az osztályban. Egyéb, említésre méltó dolog azonban nem rögződött meg róla. Az sem könnyíti meg a csaknem hatvan esztendővel későbbi emlékezést, hogy év közben is jött vagy ment egy-egy tanár, s elsuhanó jelenlétük egy-két pillanatra ha elfedte is a látómezőt, de úgyszólván nyomot sem igen hagyott nyugtalan kamaszelménk ide-oda kalandozó radarerőjén. Máig nem tudom például előbányászni a mélyből, hogy Félegyházi László után ki tanít-

hatta nekünk a rajzot. Talán azért süllyedt el annyira, mert sokat rajzoltam bár, sőt egyre jobban, de a magam rajzaival és ábrándjaival voltam elfoglalva? Meglehet. Az viszont egészen biztos, hogy a két évvel korábbi rovó kárptólásaként hivatalos dicséretben is részesültem egy rajzomért: a megyei (vagy a városi?) békebizottság – az bizony: ilyen is „működött” ám abban az időben! – pályázatára beküldött munkám elismeréseként kaptam. Nyomokban sem emlékszem már rá, mit ábrázolhatott az a rajz, ám a békebizottság nagyon megköszönte egy levélben s lelkesen biztatott, hogy továbbra is támogassam a béke ügyét. Szavamra: nem rajtam múlt, hogy a világ e hosszan tartó békekorszaka azóta is olyannyira teli volt s teli van gyilkosnál gyilkosabb háborúkkal. Hogy a felsőbb – vagy annak tekintett – hatalmasságok elismerő szava mennyit számít az egyes ember (személyemben akkor még csak *emberke*) sorsának ilyen vagy olyan alakulásában, arra hadd legyen ez a példa: félévi közepes rajz osztályzatom tanév végére valamiképp jelessé alakult. Pedig júniusban sem tudtam én jobban rajzolni, mint – mondjuk – januárban. Persze: rosszabbul sem. Emlékeztémasztékul szemügyre vévén hetedikes bizonyítványomat, a példás magatartáson kívül öt jeles, három jó és ugyancsak három kitűnő osztályzatot találok benne: az egyiket magyarból – ez rendben van; a másikat énekből – ezt énekkari „tevékenységemnek” köszönhettem. De hogy oroszból mivel érdemeltem ki a kitűnőt, az máig megoldhatatlan rejtély számomra. Ha már az ének meg az orosz szóba került: emlékezetem szerint épp hetedikbe jártunk akkor is, amikor felsőbb utasításra meg kellett tanulnunk – mégpedig oroszul! – a szovjet himnuszt. Nem minékünk, hetedikeseknek: az iskola minden tanulójának. A feladat közeli határidőre kitűzött teljesítése, gondolom, nem csekély fejfájást okozhatott iskolánk vezetésének; legfőképp talán azért, mert énektanárunk nem tudott oroszul, s különben sem igen telt volna ki belőle a kíváncsi kurta idő alatt. Végül azonban sikerült megoldást találni: osztálytársunkat, Szabó Lacit bízták meg, hogy járja végig az osztályokat, írja fel a táblára latin betűkkel a himnusz orosz szövegét, majd hangszeres kísérettel előénekelve tanítsa be mindenütt, ahogy kell. Hogy miért éppen ő kapta e megbízatást? Nos: Laci fülében az orosz nyelv nem csengett annyira idegenül, mint a többiekében. Családjukat – református lelkész édesapját, édesanyját, őt magát meg az öccsét – az ún. csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében az előző esztendő során telepítették át Pozsonyból Magyarországra („fejenként ötvenkilós csomag, huszonnégy órás határidő”), s a szlovák nyelv ismerete megkönnyítette számára az oroszral való ismerkedést. Ezenfelül zeneileg is pallérozottabb volt legtöbbször nálunk (erre még visszatérek). Járt a hát sorra az osztályokat egy szál mandolinnal a nyakában, a szöveget, miután felvéste a fekete táblára, egyszer-kétszer fennhangon felolvasta, majd a hangszer húrjaiba csapva rázendített: „Szajúz nyerusimúj reszpublik szvobodnih szplatyilá navjéki vjelikája Rusz!” Minthogy ilyenkor csendes megfigyelőként tanár is tartózkodott az osztályban – többnyire épp az, akinek történetesen az órájából kellett lecsípni a himnusztanulásra szánt perceket –, tudásunk ilyenmő gyarapításának elmismásolása (Kiss Károly igazgató úr népetimológiai színezetű kifejezésével: *szabottállása*) szóba sem jöhetett. Kétszeri-háromszori visszatérés után („Jön mán megint Szabó Laci szajúzolni!”) úgy fújta mindenki a *szövetségbe forrt szabad köztársaságok* állami himnusztát, akár egy *zengedező mennyei kar*. (Laci egyébként ekkor

már a debreceni Zenede növendéke volt – ha jól emlékszem, zongora tanszakon – s céltudatosan készült jövődi pályájára. Tanulmányait később karmesterként fejezte be. Feleségemmel együtt ott ültünk zeneakadémiai diplomahangversenyén: Beethoven V. szimfóniáját vezényelte energikusan, nagy lendülettel. Debrecenben indult dirigensi pályafutása, a MÁV Filharmonikusoknál, ill. a Csokonai Színházban, a legendás Rubányi Vili bácsi idején. Legutóbbi találkozásunkra is a színészklub kávézójában került sor, a színházzal átellenben, a Kossuth meg a Batthyány utca sarkán. Kettőnkön kívül jelen volt még három pályakezdő színész: Béres Ilona, Haumann Péter, valamint Sinkó László. Hát, nem épp tegnap történt. Inkább egy kicsit előtte.) Így telt-múlt az idő: hétköznapiakon csiga- vagy legfeljebb teknősbéka-tempóban, hétvégeken fecskeröptűen (már csak amiatt is, mert a hétvége akkor még nem péntek, hanem szombat délután kezdődött). Megjött, majd fenyő- meg gyertyaillatot lengető, kivilágított állomásként elmaradt mögöttünk a karácsony meg az újév a szénfüstszagú téli szünettel együtt, aztán ugyanígy a húsvét, közben az én udvarvégi öreg fűzfám barkahullató vesszői zölden kilevelesedtek, s mire teljesen zöldbe borult a világ elfogadhatóbbik fele, lassan a nyári vakáció is elkezdődött. Ebből egy hetet a víz-élményeim során korábban már említett mezőgazdasági kisegítő közmunkára kellett fordítanunk a Hortobágyon. (Aminek egyetlen emlékezetes hozadéka az volt, hogy úszhattunk s fürödhettünk egy rövidet a kilenclyukú híd szomszédságában, de különben se csikóst, se gulyást nem láttunk a környéken, néhány tikkadtan delelő marhát is csak messziről; ráadásul – hasztalan koslattunk fél éjszaka a szálláshelyük körül – a közelünkben elrekesztett lányokkal sem sikerült a sötétség forró leple alatt eljátszanunk a hun–magyar mondák Meotisz nádasai közt lezajlott sorsfordító fejezetét.) A kelletténél mindig – már akkortájt is – gyorsabban lepergő nyári hetek-hónapok egyébként nagyjából hasonlóképp teltek, mint máskor: belenyújtózhattam az átmenetileg megnövekedett szabadság valóságos és elképzelt tereibe, s bár a Szüleim okkal elvárták tőlem, hogy valamivel többet mozdítsak előre a ház körül meg a kertben, mint tanév közben, de a rám bízott tennivalókba ekkor sem kellett beleszakadnom. Olykori apró-cseprő besegítéseken felül többnyire a kert adott némi elfoglaltságot: felásózni, majd elgereblyézni a felszedett korai saláta után megüresedett ágyást, kigyomlálni egy másikat, spenótot, sóskát, zöldborsót szedni az ebédhez, megöntözni a szépen növekvő-gyapardó paradicsom- meg paprikatöveket. Gyomlálni nem szerettem: túlságosan türelmetlen voltam ehhez az aprólékos, kucorgó munkához. Ugyanilyen okból húzódoztam a sűrűn kelt sárgarépa- meg petrezselyemsorok kötelező ritkításától is. Megcsinálni ugyan megcsináltam, ha muszáj volt, de alig győztem kivárni, hogy kiérjek egy-egy ágyás végére. Az öntözésben viszont kedvet leltem, főleg attól fogva, hogy Apám, miután meggyőződött róla, hogy a kútostor végire bilincselte – *kankarékkolt* – jókora faveder már nem ránthat le a mélybe, előbb csak egyszer-egyszer, majd napi rendszerességgel a papok gémeskútjából való vízmerítést is rám merete bízni. Mivel a kútgém túlsó végén odadrótozott téglákkal is kipótolt hatalmas kolonc szolgált a teli veder tömegének ellensúlyozására, a vedret üresen lenyomni a kútba még nehezebb volt, mint megmerítve felhúzni. Egyszóval oda-vissza alaposan megdolgoztatott. De valószínűleg épp ezért vállaltam szívesen: éreztem, hogy minden izmom megfeszül, működésbe lép s

óráról órára erősödik. A meregetéshez képest szinte pihenésnek számított szaporán lépkedni a két teli locsolókannával a mi veteményeskertünkig, s kiváltképp az üressel visszafelé. A nyári fogyasztásra szánt mennyiségnél mindig több termett abban a kiskertben, maradt eltennivaló télire is bőven: Anyám lekvárral, befőttel, savanyúsággal teli üvegek tucatjait rakta be a kis kamra polcaira. Amit sem eltenni, sem elfogyasztani nem győztünk, abból még eladásra is jutott. Egy-egy kosár érett paradicsommal meg a sárgaréz tányéros billegő mérleggel magam is ki-kiültem a kapu elé egy kisszékre: kilónként-fél kilónként egy fél délután sikerült túladnom rajta. De ha jó alkalmat fogtam ki, például ha valami rendezvény volt a Nagyerdőn, egy óráig sem kellett ott üldögelnem; a DVSC győztes meccseiről hazaszállingózó szurkolók akár darabonként is szétkapkodták. (Hát nem különös? Akkor még a sörön kívül egyébbel is szerették kúrálni a kiáltozástól kiszáradt torkokat.) A bevétel tíz százaléka volt a jutalékom. Ezt lassacskán összegyűjtöttem, s rendszerint könyvet vagy valamilyen rajesztközt vásároltam rajta. A testi gyarapodáson túl így egyéb hasznát is láttam a kerti munkának. Ezenfelül bőven maradt időm a magam kedvteléseire is. Olvashattam, rajzolhattam, amennyit akartam, de a Nagyerdő közeli és távolabbi zugait-rejtekeit is gyakran be-bejártam hol egymagam, hol pedig Pataki Tibi barátommal. Igen szerettem ezt az erdőt, csak egyre inkább kevésnek meg kicsinek tűnt a szememben: meg-meglődülő képzeletem a gyérülő öreg tölgyek, a vadkomló-sátrás cserjék s a telepített feketefenyő-parcellák közül lépten-nyomon trópusi dzsungelnek meg végeláthatatlan északi fenyvesek világába repített, ahol a nálunk honos őzeken, fácánokon, rókákon s mezei nyulakon kívül talán még a tigrist, a farkast, a medvét meg a többi, csak a *nagy Brehm* testes köteiből ismert négy lábán járó meg szárnyon szálló vadat is nyugodtan megfigyelhetném. Földrészek közti utazások helyett be kellett érnem a nagyerdei csatangolások óráival, fél napjaival, én azonban egy tarka fakopáncs, egy rikoltó szavú szajkó vagy egy tölgyfaág tövében bóbiskoló erdei fülesbagoly látványába is bele tudtam feledkezni, s boldog büszkeség töltött el, amidőn egyszer egy erdei nyiladék árnyékos felén legelésző őzbakot szél ellenében óvakodva alig tizlépésnyire megközelíthettem. Ritkán megejtett utazásaim általában rokonlátogatás keretében történtek, csak úgy az utazás kedvéért – na, lássunk világot, nézzünk már körül itt meg itt! – eleinte soha. Ahová leggyakrabban el-eljártunk: Alsójózsa olyan közel volt Debrecenhez (ma már oda is tartozik), hogy másfél-két óra alatt még gyerek-lábbal is ki lehetett gyalogolni Nyulas érintésével az erdő alatt. Emlékszem: nem töltöttem még be ötödik esztendőmet, amikor Anyám kíséretében először tettem meg ezt a kb. 8 kilométernyi utat. Az igaz, hogy jócskán túlléptünk az említett két óra menetidő keretein, s kár volna tagadni, hogy a józsai szőlőskertekhez közeli szakaszon már egy kissé nehezemre esett a laza, süppeteg, mély homokban lábolni, s emiatt nyafogni sem átalítottam, de végül Anyám kitartó biztatására túljutottam ezen az akadályon is. Egy-egy ilyen józsai látogatást csak akkor tekintettem utazásnak, ha nem gyalogszerrel, hanem vonaton jártuk meg a Debrecen-Vásártér – a kisállomás – meg a józsai megálló közti, alig két futamatnyi távolságot: számomra ugyanis az utazás fogalma sokáig a fehér párafelhőket prüszkölő, csipős fekete szénfüstöt eregető, rettentő nagyokat füttentő fekete gőzmozdonyhoz meg a nyomában kattogó, induláskor nagyot ránduló, megálláskor csörrenve összekoc-

canó vonatszerelvényhez kapcsolódott. (Na jó: gondolatban idesoroltam a hajót meg a repülőt is, ám ezekről akkor még semmilyen valóságos élményt nem sikerült szereznem.) Úgy vélekedtem, hogy aki gyalogosan rakosgatja felváltva előre a lábát, ha úton, ha útfélen, ha erdőn-mezőn vagy hegyen-völgyön, az nem *utazik*, csak *jár*. Időbe telt, mire olvasmányaim jóvoltából végképp tudatosult bennem: bizony a híres, nagy utazók közül jó néhányan – gondoljunk csak Kőrösi Csoma Sándorra, Vámbéry Árminra, az Északi meg a Déli Sarkvidék kutatóira – hosszú útjaik jelentős részét gyalog járták végig. (Petőfit valamiképp ki ne felejtjük ebből a sorból!) Nos: 1950 nyarán egy saját fogalmaim szerinti váratlan utazásban lett részem, mégpedig nem vonattal, nem gyalog, még csak nem is valami tengeri vagy folyami hajó fedélzetén, hanem egy valódi motoros gépjármű rakterén. Különbösen az egésznek a politika működött a háttérben, a napi politika, ami egyre inkább átjárta, keresztül-kasul teliszótte nem csupán a közélet összes zegét-zugát, de – ha tetszett az érintetteknek, ha nem – az emberek mindennapjait is. A párt és a kormány (e kettőt akár egynek is tekinthetjük) időről időre különféle kampányfeladatokat tűzött ki a dolgozók tömegei elé. E feladatok eléggé változatosak voltak: a szocialista tervgazdálkodás központilag megszabott és kidolgozott céljainak teljesítésétől – sőt túlteljesítésétől – s a békeharc töretlen folytatásától a mezőgazdaság szovjet minta szerinti gyökeres átszervezésén meg a szegényparasztokat kiszípolozó kulákok elleni könyörtelen küzdelmen át az állami többletadó szerepét betöltő s önkéntes alapon meghirdetett, ám kötelezően előírt békekölcsönjegyzésig. Tisztában volt azzal is a hatalom, hogy a parancsszó nem elegendő önmagában, szükség van a rábeszélésre is. A tömegkommunikáció akkori eszközeit: az egyaránt állami kézben működő írott sajtót és rádiót azonban nem találta eléggé hatékonynak – már csupán amiatt sem, mivel részint a közlekedési hálózat tökéletlensége, részint a villamosítás hiánya miatt a kis falvakban s a kiterjedt alföldi tanyavilágban élők többségéhez sem az egyik, sem a másik nem jutott el a kívánt rendszerességgel – , így hát egyéb módszerhez kellett folyamodni. A módszer közvetlenebb – hogy úgy mondjam: direkter – volt, mint az újság meg a rádió, ráadásul rögtöni visszajelzéseknek is birtokába lehetett jutni általa: városban lakó üzemi munkásokból, állami meg tanácsai intézmények alkalmazottaiból falujáró brigádokat toboroztak, pár hetes, esetleg pár napos „fejtágító” szemináriumokon (sürgős esetben: hirtelen összerántott röpgyűléseken) sebtiben ellátták őket a szükséges ideológiai fegyverzettel – s aztán rajta: irány a falu! Valamelyik vállalkozó kedvű zenész s egy rutinos szövegíró még indulót is szerzett számukra. Íme a *Falujáró induló* (aki még emlékszik rá rajtam kívül, akár dúdolhatja is velem együtt):

*Száll a nóta, felkapják a szelek,
felkapja a szelek szárnya,
megy már, megy már, megy már a faluba
falujárók karavánja!
Munkánknak énekét
harsogja fűrész és zúgja gép!
Épít, szépít a mi dolgos kezünk,
új életre ébred már e nép!*

Hát egy ilyen falujáró brigádba szervezték (pontosabban: parancsolták) Apámat is a városi tanács alkalmazásában álló mintegy tucatnyi kollégájával együtt. Mivel ritkán adódott lehetőségem (igazából: szinte soha) Debrecentől távolabbi kirándulásokra, Apám elintézte valamelyik fejjessel, hogy velük tarthassak. Nem került túl sok rábeszélésbe a dolog. Jókora reggel a Városháza mögött, a politikai időváltások során több ízben is átkeresztelt (akkor épp) Tótfalusi téren (régente: Répa piac, később Új piac, majd Hagyma tér, de az én kisgyerekkoromban már Dégenfeld tér, manapság pedig Dósa nádor tér) már ott állt készenlétben egy öreg Csepel teherautó. Nyitott platóján két szál hosszanti irányban elhelyezett ütött-kopott deszkalóca szolgálta az utazók kényelmét. Rögzítésük a fennülők testsúlya által történt, iparkodtunk hát mihamar eleget tenni a biztonságos utazás illetén követelményeinek. A háború után közigazgatásilag Hajdú megyéhez csatolt csonka Bihar délkeleti szegletét tűzték ki illetékesek az akció céljául, így a kurblival beindított muzeális jármű nagy zajjal-zörgéssel, hátulján fertelmes dizelolajfüstöt eregetve csakhamar rákanyarodott a Nagyhídon túl kezdődő s enyhe kanyar után egyenest délnek tartó Mikepércsi útra. Bal felől a Kerekes telep, jobb felől a Boldogfalvi kert, majd az Epreskert mentén haladva egykettőre el is hagytuk a város határát, s alig telt bele tíz perc, már Mikepércs mellett is elrobogtunk. Sáránd nyomban utána következett, kicsit később egy nagyobb falu: Derecske (ma már város), annak szinte a tövében Tépe, újabb bő negyedóra múlva pedig a maradék bihari részek legnagyobb települése (korábban átmenetileg még székhelye is), Berettyóújfalú főutcáján poroztunk végig. „Na, ez itt már Bihar – gondoltam magamban –, még ha csak az innenső széle is.” Az a falu-nevű városka, főleg akkori, háború utáni állapotát tekintve, nemigen emlékeztetett ugyan megyeszékhelyi mivoltára (különben is tudtam, hogy Várad az igazi székhelye Biharországnak), engem azonban enyhe izgalom fogott el mégis, mintha egy másik tartományba érkeztem volna. Izgalmamban kis híján elmulasztottam, hogy a Berettyó-hídon átrobogva legalább egy futó pillantást vessek a csendesen kanyargó folyócskára. Mire megállapítottam, hogy olyanféle, akár a Hortobágy, csak a partja zöldebb, már Berettyószentmártonból is kifelé haladtunk, mégpedig az eddiginél még keskenyebb s főleg rázósabb úton. Itt már buzgón forgattam s nyújtogattam a nyakamat kelet felé: vajon látszanak-e a bihari hegyek? Bizony nem látszott azokból egy rögnyi sem. Körös-körül ritkás tanyákkal-facsoportokkal pettyegetett, faszorok szabdalta síkság nyújtózott egészen az ég aljáig, akár egy színes, de szakadozott abrosszal letakart kerek asztal. Ezen az óriási asztalon haladt velünk rázkódva, duruzsolva a teherautó továbbra is egyenest déli irányba. Keskeny vízfolyások keresztelték az utunkat, ezeknek a nevét nem csak én nem tudtam, de a felnőttek sem. (Most, hogy ezt írom, egy régi megyetérképről sikerült leolvasnom: egyik – még Mezősas előtt – az Ölyves-ér, nyomban utána a másik a Kutas-ér, a harmadik pedig a Csente-ér; ám rajtuk kívül volt még vagy négy, ezek a térképen is névtelenül kanyarognak.) Mezősas után Körmösdpusztára nem kanyarodott be az út, csak elhaladt mellette, mindössze néhány házat lehetett látni belőle jobb felől. Körösszegapátiban viszont vetett egy jókora kanyart délnyugat felé, mielőtt elhagyta volna a falu utolsó házait. No, itt egy kis galiba történt. A poros utcán kószáló-kapirgáló baromfiaknak kevés tapasztalata

lehetett a gépjárműforgalom veszedelmeiről, mert amikor a kanyart elhagyván egyenesbe fordultunk, s a sofőr egy kis többletgázzal nagyobb sebességre biztatta volna az autót, egy nagy fehér tyúknak épp akkor jutott a tyúkeszébe, hogy átvágjon előtte a túloldalra. Persze, hogy nem sikerült: a falujáró mozgalom egyik névtelen áldozataként ott maradt mögöttünk az út közepén. Aztán csak annyit láttunk, hogy egy öregasszony – bizonyára a gazdája lehetett – odasiet hozzá az egyik közeli kapuból, felkapja, majd az elgázolt tyúkot fél kézzel magához szorítva, a másikkal bőszen hadonászva, átkozódva szaladvást megindul a teherautó nyomában. Volt, igen, volt, nem is egy, aki csúfondárosan kacagott rajta. Nekem nem támadt nevetgetésem: néztem csak szó nélkül a fekete ruhás alakot, ahogy ő maga fekete foltta, a kezében tartott élettelen jószág fehér foltta zsugorodik távolodóban, s talán valamelyest haloványabban, de hasonló szégyent éreztem, mint annak idején a megostorozott szolgálgyerek, majd a sárga csillaggal megjelölt család láttán. De nem sok időm maradt a védtelenek sorsa feletti töprengésre, mert egy kurta iramodással már el is érkeztünk a falujáró expedíció előre kitűzött céljái: Körösszakálra. – Ez a mesebeli nevű kis falucska a megye legszélén fekszik, már-már a magyar–román határon; lakosai közt is voltak és vannak román nemzetiségűek. Vízjárta helyre települt valaha: a községtől délre a töltések közé szorított Sebes-Körös iparkodik nyugat felé, hogy mielőtt a Tiszát elérné, találkozzék testvéreivel, ám benn a falu közepén is keresztülkanyarog egy keskeny erecske, aminek sem akkor nem tudtam meg a nevét, sem most, a térképet böngészve nem derül ki, minek hívják. Fogalmam sincs róla, milyen országos fontosságú kérdés felől kívánta meggyőzni a jámbor falusiakat a városból jött, botcsinálta agitátorok díszes – ám ideérkeztükkor inkább csak poros – csapata. Talán a közös gazdálkodás előnyeiről? Vagy a beszolgáltatási kötelezettség teljesítésének fontosságáról? Esetleg a nemzetközi békeharc fényes sikereiről? Hogy őszinte legyek, engem akkor ez egy szikrányira sem érdekelt, sőt mivel folyton csak efféle lehetett olvasni az újságban s hallani a rádióban meg mindenütt, mérhetetlenül untam az egészet. Futólag bekukkantottam ugyan a községházára (vagy mégis inkább az iskolába?), ahová az embereket előzőleg összedobolták. A teherautóval érkezettek közül néhányan a terem egyik végiben elhelyezett asztalnál ültek s figyelmes felsőbbiséggel hallgatták azt a köpcös, kalapos, fehér inges helybéli parasztembert, aki széles mozdulatokkal, nekihevíelve magyarázott nekik valamiről. Apámat nem láttam az asztal mellett ülők között, némi nézelődés után akadtam rá: ott állt szorosan a falnál, hátratett kézzel, hallgatagon, s szemlátómást szerette volna hozzászólás nélkül megúszni a kiküldetést. Ha jól emlékszem, ez a ki nem mondott kívánsága gond nélkül teljesült: akadtak a brigádnak beszédre kaphatóbb tagjai. Többen is. Azt a bő másfél-két órát, ameddig ez a – minek is nevezzem? mondjuk: – falugyűlés eltartott, én fegyelmezett unatkozással töltöttem. Kinn bóklásztam a községháza közelében, de említésre méltó látni-valót – néhány tyúkon, nyelvét lógató kutyán s egy-két libán kívül, amelyek szórványos, ötletszerű, ámbár előre kigondoltnak tetsző fröccsentésekkel jelezték ottjártuk nyomát a keményre kitaposott gyalogjárón – nem volt alkalmam megfigyelni. Határ közeli helyzetem tudatában ismét fürkészni kezdtem a keleti horizont peremét: hátha mégis megmutatkoznának azok a látni vágyott bihari

hegyek. Valami kékesszürke vonulat elő is tűnt az égboltozat alsó szegélyén. Hasztalan meresztettem azonban a szememet, kellő bizonyosságot nem bírtam szerezni róla: valóban a távoli hegyeket látom-e arrafelé, vagy csupán a messzi-séget megülő, kiterjedt felhőtakaró csalóka káprázata kacérkodik tekintetemmel. Amikor a népgyűlés végeztével ismét elhelyezkedtünk a deszkalócákkal társas gépkocsivá rögtönzött vénséges teherautó platóján, sofőrünk bejelentette: visszafelé Berettyóújfaluig másik útra térünk, nem arra, amelyiken jöttünk. „Hátha az nem lesz olyan rázós” – mondta. Szó, ami szó: főleg a vége felé idáig eléggé zötyögős volt, igencsak lerázta bennünk az útravalóként elhozott zsíros kenyeret. Bennem azért megszólalt a gyanakvás hangja is: biztosan azért választ másik utat, mert nem akar újra összeakadni az elgázolt fehér tyúk gazdájával. Gyanúm igazolásaként az a rövid szakasz, amíg Magyarhomorogon át eljutottunk Komádiba, legalább annyira rázott, ha nem jobban, mint az idáig tartó. Komáditól Furtáig sem volt sokkal különb. Tovább Újfaluig, s onnét hazáig azonban már egyszer sem harapta el a nyelvét senki. (Még azok sem, akiknek a körösszakáli nyilvánosság előtt kimondott szavaiért ez talán ki is járt volna.) Hát így ment végbe addigi életem második leghosszabb utazása. (Körösszakálon egyébként azóta sem jártam, így kötve hiszem, hogy csaknem hat évtized változásai után ráismernék rövidke otlétem hajdani helyszínére.)

A politikai széljárás szigorodása a kommunista párt (eufémisztikus nevén: Magyar Dolgozók Pártja) előző évi totális hatalomátvétele óta egyébként napról napra nyomasztóbbá vált. Az országos nyilvánosságot kapott nagy kirakatpereken kívül (Grósz-per, Mindszenti-per, Rajk-per, még korábban a Vezér Ferenc pálos szerzetes, valamint a pócspetri plébános elleni, súlyos ítéletekkel végződő bírósági procedúrák) emberek százai-ezrei kerültek a hatóság kezére, s hogy akár éveken át vasrács vagy szögesdrót mögött maradjanak, ahhoz többnyire az sem kellett, hogy valóban elkövessenek valami törvénybe ütközőt: elegendő volt a gyanú, vagy akár egy névtelen feljelentés. Az ítéletek nem csekély része koholt vádak alapján született, ám ha semmiféle bűntényt nem sikerült a vádlott fejére olvasni, úgy bírósági ítélet nélkül is benntarthatták. Törvény írta elő ugyan a fogva tartás időtartamának megszabott keretek közé szorítását, ám ezeket a kereteket gyakorlatilag tetszés szerint tágíthatták; esetenként újbóli őrizetbevétellel, sokszor pedig annak határozatlan időre szóló meghosszabbításával.

Egy szép nyári napon a Kathó család épp az ebédje utóját fogyasztotta, amikor kívülről valaki váratlanul megzörgette az utcára néző ablakot: „Jöjjön ki, Jenő bácsi!” Jenő bácsi odalépett az ablakhoz. Ismeretlen fiatalember állt kinn a járdán. „Engem keres?” – „Magát. Jöjjön már ki egy percre!” Jenő bácsi megtörülte a száját, majd szó nélkül leballagott a lakásból az udvarra, s az udvarról a fedett kapualjon át ki az utcára. Benn az asztalnál ülő családja egy perc múltán csak annyit hallott, hogy csapódik egy kocsiajtó, de mire észbe kapván kínéztek volna utána, már sehol senki. Hetek múlva, hosszas és kínos utánajárással sikerült nagy nehezen kideríteniük, hogy Jenő bácsit elvitték a kistarcsai internálótáborba. Ebből megvilágosodott, hogy nem sikerült semmilyen vádat koholni ellene. Csoda is lett volna: csendes természetű, csak a munkájának meg a családjának élő, szelíd ember volt. Hétköznapijait Berettyóújfaluban töltötte, ahol tanított,

csak hétvégeken meg az iskolai szünet alatt tartózkodott odahaza, a tanításon felüli szabadidejében pedig méhészkedéssel foglalkozott, távol állt tőle a politizálás. Valami jóakarója jelenthette fel, s mint bebizonyosodott: teljesen alaptalanul. Ez persze nem sokat javított a helyzetén: elegendő volt csupán gyanúba keverednie. Egy idő múlva Kistarcsán sem talált rá a családja. Sokáig nem tudtak róla semmit. Később kiderült: Recskre szállították: a törvény betűi szerint el nem ítélhető haláltáborába.

Efféle eseményekkel is tarkítva eltelt – mint mindig: hamar – a nyári szünet. Az új tanév újabb változásokat hozott számunkra. Fizika – azaz természettan – helyett például szeptembertől fogva már kémia – vagyis vegytan – szerepelt az órarendünkben. Ezt a tantárgyat Szentmiklósi József oktatta: testes, termetes, magasra kopaszodott homlokú, szigorú férfiú. Osztálytársunk, a kerek fejű, kerek képű, mulatságosan pisze orrú Szilágyi Sanyi végre a számára legotthonosabb közegben találhatta magát ezeken az órákon. Mindennél jobban érdekelte a kémia, odahaza már jó ideje egy kis házi labort rendezett be magának, bújt a szakkönyveket, kísérletezett, s e kísérletek némelyikével – főleg, ha az szép színes füsttel vagy feltűnő hanghatással járt – nem egyszer sikerült bennünket is elkápráztatnia. Egyszóval: készült eljövendő pályájára. Egyéb irányú vonzalmain miatt engem nem kötött le annyira a kémia tudománya, főleg annak bemagolandó elméleti része, így hát kívül rekedtem Szentmiklósi tanár úr kedveltjeinek szűk körén. Vegyészeti iránti mérsékelt érdeklődésemet félévkor meg év végén is közepes osztállyal honorálta. Ez a tanév különben sem tartozik iskolai pályafutásom kiemelkedő csúcspontjai közé. Feltehetően a nemrég lezajlott családi válság s annak utórezgése miatt meg a serdülőkor belső viharai vezettek odáig, hogy mire a nyolcadik osztályt elkezdtem, korábbi becsvágyam zuhanásszerűen megcsappant a kötelező tanulnivalók iránt. Nem mondhatni, hogy a legjobbkor. Általános iskolai tanulmányaink utolsó évéhez érkezvén el kellett döntenünk: hogyan s merre tovább. Szüleim szándéka eleve az volt, hogy gimnáziumba küldjenek. Magam sem berzenkedtem ez ellen. Alig-alig körvonalazódtak még elképzeléseim a jövőmre nézvést, ám azt természetesen vettem, hogy jó ideig még tanulnom kell, ha egyáltalán el akarok jutni bárhová is. Akkor sem tudtam, most sem tudok számot adni róla, pontosan mi okozhatta azt a szűk egy esztendeig tartó meredek hullámvölgyet (amiből nagyrészt az örök gondviselést megtestesítő néhány ember jóvoltából, némiképp pedig a magam erejéből, ha nem sikerül idejében kijutnom-kikecmeregnem, életem billegő bárkája bizony egészen másfelé terelődhetett volna): a gyermekkorból való kilábalás fenéig felzavart vizei? Elemi erejű elvagyódásom a szűkítő, szűrítő falak közül? A tiltakozás, az ellenszegülés szelleme? A lázadás? Véletlennel tetsző körülmények is belejátszhatnak az ilyesmibe. Orosztanárunk, a nótakedvelő, kedélyes Kiss Ernő az évtől másutt kereste boldogulását (vagy egyszerűen csak áthelyezték), helyette egy új tanárnő vett a keze alá bennünket. (Hetek óta töröm a fejem rajta, hogyan is hívták, de nem tudom felidézni a nevét.) Ez a harmincon már jócskán túli, de a negyvenen talán még inneni asszony tisztességes orosz nyelvtudással rendelkezett, s komolyan vette, hogy a követelményeknek megfelelő tudást kell(ene) plántálnia a mi agyunkba is. Lett volna hely bőven a plántálásra, hisz az orosz

nyelvre szánt ágyások nagy része üresen, sőt megműveletlenül foglalta a helyet elménk legmélyén már több mint két esztendeje. A baj abból adódott, hogy nem találtuk meg a közös hangot egymással. Hiába iparkodott követelményeket állítani elénk, próbálkozásaival a mi néma – sőt olykor nem is néma – ellenállásunk miatt többnyire kudarcot vallott. Ez alól csak néhány született eminens tanuló volt a kivétel: olyanok, akik tanári utasításra bármit, de azzal egyidejűleg bárminek az ellenkezőjét is hajlandók voltak megtanulni. Igen valószínű, hogy így együttesen a kissé nehezen kezelhető sorába tartozhattunk, ám az sem zárható ki teljességgel, hogy esetünkben talán inkább az ő nevelői eszközei bizonyultak alkalmatlannak, következőképp hatástalannak. Sajnos az egymás iránti rokonszenv is már találkozásunk első pillanatától fogva hagyott némi kívánnivalót maga után, s ez óráról órára úgyszintén nem kevés akadályt gördített az előrehaladás útjába. Eme belső akadályok sorába tartozott azonban az is, hogy az orosz nyelv-tanulás kötelező volta – mondhatni: a tanár személyétől függetlenül – már eleve az ellenállás szellemét ébresztette föl legtöbbszörünkben. Hogy is ne! Nem elég, hogy felszabadítóként megszállva tartanak, jóvátétel címén elviszik a javainkat, de még a nyelvüket meg a kacifántos írásukat is ránk akarják erőltetni! Kell a fenének! A többség persze csak magában morgolódott, legfeljebb a tanulnivalók következetes elhanyagolásával fejtett ki passzív ellenállást a kötelező orosszal szemben. Kétfajta kivétel volt ez alól: egyik a jó családbeli, jól nevelt s mindenkor kötelességtudó jeles vagy kítűnő tanulóké, akik akadálytalan előrehaladásuk érdekében, valamint a felsőbb hatalmakkal való fölösleges összeütközések elkerülése végett, ritkaságképpen merő tudásszomjból, ám többnyire csupán a velük született vagy beléjük plántált becsvágytól sarkallva készek voltak már kezdetben az orosz nyelv rejtelmeibe is belerágni magukat. A kivételek másik csoportjába azok tartoztak, akikből már életük eme szakaszában kiütközött a lázadó, sőt lázító hajlam. Június eleje táján, s egyben általános iskolai tanulmányainknak a vége felé jártunk már, amidőn egy szép nap reggelén mindhárom végzős osztályban kihirdette az iskola vezetősége: tekintettel a tankönyvellátás országos nehézségeire, orosz tankönyveinket – a korábbi szokástól eltérően – ezúttal ne vigyük haza a tanév végén, hanem adjuk be, hogy jövőre az utánunk következők is tanulhassanak belőle. „Utolsó óra kezdetén rakjátok ki mind a pad szélire, a hátulsó padban ülő meg szedje össze és vigye ki a katedrára” – hangzott az utasítás. Alig titkolt zúgolódás követte a hirdető személy szavait: „Még hogy adjuk be! Iszen kifizettük év elején, akkor hát a miénk! Hogy mások is tanulhassanak belőle? Mi az, hogy mások is? Mi se tanultunk ebből egy cseppet se! Ugyan már!” Félhangos megjegyzések, gúnyos kamaszvihogás itt-ott felcsapó hangjai jelezték: az elvetni szánt mag igencsak köves talajra, tövises bokrok közé hullott. Az utolsó óra előtti szünetről beszállingózáván alig ülünk le, az osztály józanabbjai közül valaki – talán Kálnoki Kiss Sanyi? – a reggeli utasításra emlékeztetve megszólal: „Fiúk, szedjük össze az oroszkönyveket!” *Zúg, morog mindenki:* „Azt osztán nem!” „Nem adjuk be!” „De nem ám!” „Akkor hát mi legyen?” Egyszerre pattanunk fel az ablak felőli padsorból, Szűcs Laci meg én: „Ez ni!” – azzal előbb a számfülesre gyűrögetett könyvet, majd a még annál is megviseltebb állapotban leledző, telefirkált munkafüzetet lapjaira szaggatva szerteszét szórjuk. Egy töre-

dék pillanatnyi dermedt csönd után kitör az általános lázadás: „Ruszkikönyvek, szemétre!” Lelkes visongás, kiáltozás közepette ragadja elő ki-ki a maga orosz-könyvét meg munkafüzetét, s az olajjal beeresztett, kopott fekete padlón két-három perc múlva már bokáig gázolunk a széttépett, gyűrött lapokból álló papírhulladékban. Senki nem veszi észre, mikor lép be az ajtón osztályfőnökünk, csak arra eszmélünk fel, hogy ott áll a dobogón a tanári asztal mögött és szó nélkül néz bennünket. Hirtelen lecsillapodva vigyázzállásba vágjuk magunkat a padsorok között, s némán, kissé megszeppenve bámulunk magunk elé. „Üljetek le” – bök felénk busa fejével Stefán Béla tanár úr. Helyünkre zökkenve, dobogó szívvel várjuk a dörgedelmet s a példátlan rebellió egyéb következményeit. Stefán Béla a katedráról lelépve megáll a dobogó innenső oldalánál s végighordozza a tekintét rajtunk: „Ki kezdte el?” – kérdezi. De a hangjában nem észlelhető harag, még csak bosszúság sem, inkább mintha valami titkos aggodalom csendülne ki belőle. Engem valami megmozdít belülről: azt sem várom meg, hogy tekintete visszapásztázzon felém, nyomban felállok: „Én.” Hosszan néz rám, próbálok magam is a szemébe nézni. „Buda fiam – szólal meg végre komoran, a fejét csóválva –, magad alatt vágod a fát.” Lehorgasztom a fejemet, s közben a szemem sarkából odasandítok Szűcs Laci – azaz Gömbi – felé. Gömbi kissé görnyedten, magát kicsire összehúzva gubbadozik, hátulról látni: még a nyaka is piros az izgalomtól. Egyszer csak két tenyerét a padra támasztva feláll és kiegyenesedik: „Meg én” – mondja. Stefán tanár úr egy pillanást vet rá, s fejének egy apró mozdulatával jelzi: nem lepte meg a dolog. Azután régtől megszokott, erős hangján még csak ennyit mond: „Mire visszajövök, takarítsátok el ezt a szemetet!” Azzal kimegy a tanteremből s berántja maga után az ajtót. Hamar összekapkodjuk s eltüntetjük a bűnjelek faltól falig terjedő, tengernyi halmazát, majd elcsendesedve beülünk padjainkba, s ki-ki magában próbál számot vetni a zendülés várható következményeivel. Nekem kiváltképp fő a fejem. Vajon mi fog kisülni ebből? Kollektív büntetés? Mindenkinek lerontják majd az orosz meg a magatartás osztályzatát? Vagy csak a kezdeményezőknek kell lakolniuk? S ha igen, hát hogyan? Megbuktatnak oroszból? Netán magatartásból? Na, olyan még nem volt. Esetleg kicsapnak? Nem, azt sem tehetik meg: mindjárt vége a tanévnek, már az osztályzatokat is lezárták. Akkor hát mi következhet ebből az egészből rám nézvést? Az ám: nem engednek középiskolában továbbtanulni. Ajjaj! Máris hallom Anyám félig-meddig tréfából mondott szavait évekkal korábbról: „Ha nem tanulsz, kisfiam, beadlak suszterinasnak.” Megjelenik előttem ezúttal is a tőlünk négy háznyira lévő kis cipésműhely, ahová el-elküldtek néha a Szüleim egy-egy pár kopott, kilyukadt talpú, elnyútt lábbelivel, kisebbecske koromban szívesen el is időzgettem ilyenkor az alacsony *pangli* mellett szorgoskodó mester társaságában, sőt még a cserzett bőr szagát is szerettem, egyszóval nem látszott azért annyira ijesztőnek ez az életpálya, mint amilyennek szánták, legfeljebb az állandó üldögélést sokallnám azon a kis háromlábú, kerek széken. Na de például osztálytársamnak, Szabó Ferinek cipész az apja, a Bajcsy-Zsilinszky utca elején, a Víg mozi bejáratával szemközt formán van egy féltényérnyi kis műhelye, olyan parányi, hogy ő maga is alig fér el benne, és bizony Ferinek, hiába igen jó tanuló, mégis gondja lesz a továbbtanulással, mert maszek az apja. Akkor hát az én gyerekeimnek is ilyen

vagy hasonló akadályokkal kell majd szembenéznünk? Ám mielőtt még dacosan kimondanám magamban, hogy lesz, ami lesz, hirtelen átdereng rajtam: nem is annyira nekem, mint a Szüleimnek támadhat baja miattam. Ha továbbterjed lázadásunk híre az iskola falain túlra, nyomban előveszik s kérdőre vonják őket: hát maguk meg mire nevelték – úgymond – ezt a gyereket? Arra netán, hogy a felszabadítók nyelvére oktató tankönyveket megsemmisítsék? Hogy akadályt gördítse nek az utánuk következők zavartalan tanulása elé? Meg a haladó szellemű tananyag leplezetlen *szabottállására*? Ez idő tájt bőven voltak már kellő fogalmaink róla, mit várhatnak azok, akik ellene szegülnek a hatalom intézkedéseinek, vagy bármi módon kifejezik különvéleményüket. Miközben a többiekkel együtt fölszedetem a padló széltében-hosszában dísztelenkedő, tépett-gyűrött papírhulladékot, Jenő bácsi esete is megfordul a fejemben: lám csak, ez a csendes, szelíd ember egész biztosan nem követett el semmi rosszat, mégis elhurcolták, azóta sem látta a családjá, azt sem tudják, mi lehet vele. A lázadás mámorából kijózanodva várjuk osztályfőnökünket. Talán tíz-tizenöt perc telik el fojtott várakozásban, mire visszatér. De nem egyedül: vele jön az igazgató úr is. Katonás vigyázzállásba pattanunk mindannyian. A kissé hajlott tartású, szinte valószínűtlenül sovány férfi fáradt mozdulattal int: leülhetünk. Stefán tanár úr közben lassan végigsétál a tanterem hosszán a padosorok között, szúrós szemmel bepillant az utolsó padok mögé is, de mindent rendben talál, a padló feltakarítva, szemét sehol. Ekkor visszalépked a terem elejéig s hüvelykujját szokás szerint mellénye oldalzsebébe akasztva kissé oldalvást lecövekel az igazgató úr mögött. Valamit előre megbeszélhettek egymással, mivelhogy egymáshoz ezúttal nincs egy szavuk sem. Hozzánk sem túlságosan sok. Osztályfőnökünk komoran hallgat, Kiss Károly igazgató úr pedig végighordozza szomorú barna tekintetét a néma osztályon, majd általunk csak sejtett szenvedésektől felszántott arcát felém fordítva csendes hangon megkérdezi: „Buda, te hova is jelentkeztél továbbtanulni?” – „A Fazekas Mihály Gimnáziumba” – válaszolom felállva. „Hát te, Szűcs?” – Gömbi összerezzenve föl pattan: „Én, tanár... igazgató úr, ide a Refibe.” – Kiss Károly most az osztályfőnökünkre vet egy pillantást, majd szótlánul bólintva, fáradt léptekkel az ajtó felé indul. Ismét felállunk, s úgy is maradunk. Miután bezárul mögötte az ajtó, Stefán tanár úr ránk szól: „Üljetek le.” – Majd így folytatja: „Hát pofikáim, ehhez tartsátok magatokat.” Több szót sem azon az órán, sem később nem ejtett az esetről. Nem is volt rá szükség: mindent megértettünk.

Az évváró végén reménykedve, de nem egészen indokolatlan szorongással vettem kézbe a bizonyítványomat: vajon meghúztak-e oroszból vagy sem?

Közepes volt beírva. Magatartásból pedig példás.

Nem a szerénység, csupán a tárgyilagosság mondatja velem: oroszból sem akkori, sem mai eszemmel s ítéletemmel nem adtam volna magamnak jobbat elégségesnél.